

Agata Waszek*

Edukacja rodzicielska dziecka w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego

Parental Education of a Child in the Concept of Jan Amos Komeński

Abstrakt: Jan Amos Comenius, an outstanding Czech pedagogue (also a philosopher, theologian) in his work, devoted special attention to the Christian-humanistic way of life. The philosophical motto of Comenius' pedagogy was "teaching everyone to the end, taking into account the whole, because this is an indispensable condition for improving the world." As one of the first educators, he adjusted the methodological scope and selection of content to the stages of the student's psychophysical development. Traveling and looking for effective solutions in teaching and learning. In Poland, which he considered his second homeland and where he stayed after forced emigration from the Czech Republic, he created the largest number of literary works. He has developed many textbooks, including those devoted to pedagogical and didactic issues. He is considered one of the precursors of preschool pedagogy, andragogy and special pedagogy. His views were far ahead of the era in which he lived and wrote his own, timeless works. We constantly try to learn and understand and interpret the ideas of John Amos Comenius. The universal message of pedagogical considerations on upbringing and education is an inspiration and challenge for contemporary theories and practice in the field of upbringing and educating the civilization of the 21st century.

Keywords: education, didactics, upbringing, Comenius, preschool and early childhood education.

* Agata Waszek (ORCID: 0000-0002-4236-1766) – dr, dyrektor Instytutu Pedagogiki w Akademii Zamojskiej; kontakt: agata.waszek@akademiazamojska.edu.pl.

Jan Amos Komeński wybitny czeski pedagog (również filozof, teolog) w swojej twórczości szczególną uwagę poświęcił chrześcijańsko-humanistycznemu prowadzeniu życia. Jako jeden z pierwszych pedagogów dostosował w zakresie metodycznym oraz doboru treści nauczanie do etapów rozwoju psychofizycznego ucznia. W Rzeczypospolitej, którą uważał za drugą ojczyznę i w której przebywał po przymusowej emigracji, tworzył najwięcej dzieł literackich. Opracował wiele podręczników, w tym poświęconych zagadnieniom pedagogicznym i dydaktycznym. Uznawany jest za jednego z prekursorów pedagogiki przedszkolnej, andragogiki oraz pedagogiki specjalnej. Jego poglądy daleko wyprzedzały epokę, w której żył i pisał. Badacze nieustannie starają się poznać, zrozumieć i interpretować idee Komeńskiego. Uniwersalne przesłanie jego pedagogicznych rozważań nad wychowaniem i kształceniem jest inspiracją i wyzwaniem dla współczesnych pedagogów w zakresie wychowania i kształcenia młodego człowieka w XXI w.

Wychowanie i edukacja dziecka w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego – idea Szkoły Macierzyńskiej

O Janie Amosie Komeńskim powstało już wiele prac. Badacze interesowali się zarówno jego barwną biografią, jak i spuścizną, obfitującą w prace poświęcone nie tylko pedagogice, ale także filozofii, religii, sprawom społecznym, a nawet językoznawstwu. W XX w. pisali o nim: Bogdan Suchodolski, ks. Karol Banzel, Łukasz Kurdybacha, Andrzej Borkowski, Manfred Richter czy Agnieszka Pejka¹. W ostatnich latach biografią i dorobkiem Komeńskiego zajmują bada-

1 B. Suchodolski, *Komeński*, Warszawa 1979; ks. K. Banzel, *Jan Amos Komeński i jego Szkoła Macierzyńska czyli Program rozumnego wychowania dzieci w pierwszych latach życia*, Warszawa 1931; A. Piejka, *Inspiracje współczesnego myślenia o wychowaniu dla pokoju (Komeński, Kant, Montessori)*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2015, nr 1(235), s. 82; J. Piaget, *Jan Amos Komeński (1592–1670)*, w: *Myśliciele – o wychowaniu*, red. Cz. Kupisiewicz, I. Wojnar, Warszawa 1996, s. 461; Ł. Kurdybacha, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957; A. Borkowski, *Poznawcze i dydaktyczne funkcje symboli w dziełach Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Jan Amos Komeński a Europa XVII w.*, red. B. Sitarska, R. Mnich, Siedlce 2012, s. 235–244; tenże, *Biblijne oraz antyczne konteksty przedstawień władców i polityków w dziełach Jana Amosa Komeńskiego: (rekonesans – na podstawie edycji polskojęzycznych)*,

cze skupieni wokół „Siedleckich Zeszytów Komeniologicznych. Seria Pedagogika”². Nadal jednak biografia i dorobek pedagoga skrywają nieodkryte karty. Jedną z nich jest swoisty program wychowania dzieci do lat sześciu opracowany przez Komeńskiego i przedstawiony w pracy *Szkoła macierzyńska czyli program rozumnego wychowania dzieci w pierwszych sześciu latach*³. W autorskiej koncepcji edukacji i wychowania Komeński wydzielił cztery okresy kształcenia umysłu i zdolności. Każdy z nich trwał równo 6 lat i miał przyporządkowaną szkołę właściwą dla danego wieku, a były to kolejno szkoły: macierzyńska, elementarna (języka ojczystego), średnia (łacińska) oraz uniwersytecka⁴. Rady,

„Studia Comeniana et historica. časopis Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě pro komeniologii, historii 16., 17. a 18. století a regionální dějepis moravsko-slovenského pomezí Uherský Brod”, 42 (2012) nr 87–88 s. 5–12; M. Richter, *Jan Amos Komeński w Polsce. Zarys życia i działalności*, Siedlce 2016; J. Kumpera, *Przesłanie J. A. Komenského dla edukacji i ludzkości dzisiaj*, https://www-vialucis.cz.translate.google/Komensky.htm?_x_tr_sl=cs&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc&_x_tr_sch=http, dostęp: 25.05.2023.

- 2 Dotychczas ukazały się tomy: „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 1 (2014): *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 2 (2015): *Jan Amos Komeński – jego pedagogika i filozofia*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 3 (2016): *Jan Amos Komeński – Współczesne interpretacje i reinterpretacje jego twórczości*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 4 (2017): *Współczesne recepcje Jana Amosa Komeńskiego*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 5 (2018): *Jan Amos Komeński w epoce współczesności. Odczytania – kontynuacje – krytyka*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 6 (2019): *W stronę komeniologii jako nauki: dyskusje – polemiki – dylematy*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 7 (2020): *Pansofia Jana Amosa Komeńskiego w interpretacjach i reinterpretacjach polskich i europejskich komeniologów*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 8 (2021) nr 8: *Od Jana Amosa Komeńskiego do współczesności – znaczenie idei wielkiego pedagoga dla rozwoju nauki i edukacji*; „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 9 (2022) nr 9, który nie ma tytułu.
- 3 *Informatorium scholae maternae [Informatorium szkoły macierzyńskiej]* zostało napisane w języku czeskim, ale wydano je w języku niemieckim w 1633 r., w języku polskim ukazało się w Toruniu w 1636 r. jako *Szkoła macierzyńska czyli program rozumnego wychowania dzieci w pierwszych sześciu latach*, tłum. K. Banszela, red. A. Mamulska, Leszno 2017.
- 4 M. Kozłowski, *Szkoła brata czeskiego, cz. II*, „Remedium. Profilaktyka i promocja zdrowego stylu życia”, 2008, nr 6 (184), s. 32.

jak dbać o rozwój dziecka od urodzenia, a nawet już w łonie matki, do ukończenia szóstego roku życia przedstawił właśnie w *Szkole macierzyństwa*. Praca była pierwszym w historii literatury pedagogicznej dziełem o opiece nad dzieckiem jeszcze przed jego narodzeniem i wychowaniem w okresie niemowlęcym i wieku przedszkolnym. W artykule chciałbym przedstawić poglądy Komeńskiego na temat wychowania dziecka podczas tych sześciu lat.

Komeński uważał, że okres do szóstego roku życia dziecka jest najważniejszym etapem w jego życiu i rozwoju człowieka. Powinno więc ono wychowywane w domu mądrze w właściwie, aby było przygotowaniem do edukacji i wychowania szkolnego, a w przyszłości do całego życia. Pisał więc m.in. „Rodzice, nie powinni odkładać wychowania dzieci, do okresu, w którym będzie mógł zająć się nimi nauczyciel w szkole, ... dzieci wymagają, jak najwcześniejszej opieki”⁵. *Szkola macierzyńska* zawierała wskazówki dla rodziców, jak powinni postępować, wychowując dziecko w tym okresie. Była to pierwsza usystematyzowana praca o celach, treściach i środkach wychowywania dzieci. Zawarte w niej zostały wskazówki, w których autor uświadamiał rodzicom, że dzieci to dar Boży, przedstawiał porady, jak powinni ten dar pielęgnować, wychowywać, dbać o jego rozwój moralny, uczyć rozumowania i wymowy, obyczajów, miłości do Boga, troski o ciało i zdrowie, podstaw wiedzy i powiązywania jej z otaczającym światem, wpajać kultury i pokazywać sztuki piękne, ukazywał wartości macierzyństwa, a przy tym przyzwyczajania do pracowitości i aktywności oraz przygotowania do pobytu w szkole. Dzieło składało się z 12 rozdziałów, których treści układały się w swoisty katalog dobrego rodzicielstwa, ukazujący jak należy wewnątrz i zewnątrz rozwijać siły dzieci⁶. Poglądy Komeńskiego na wychowanie i edukację dziecka są zadziwiająco aktualne jako przesłanie dla społeczeństwa XXI w., zarówno dla rodziców wychowujących dzieci, jak i osób wykonujących zawód nauczyciela. Stanowią cenne źródło wiedzy, mogą też być inspiracją do budowania systemów pedagogicznych, programów nauczania, poradnictwa rodzinnego, budowania więzi emocjonalnej z dzieckiem nie tylko od narodzin do 6 roku życia, ale również w okresie prenatalnym.

5 J. A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956, s. 11.

6 J. A. Komenský, *Informační centrum Mateřské školy*, Bratislava 1991, s. 160.

Oczekiwanie na dar macierzyństwa i przygotowanie do bycia rodzicem

Komeński uważał dzieci za dar Boży i bezcenny klejnot. W publikacji zwracał się do rodziców bezpośrednio i podkreślał trzy najważniejsze rzeczy, na które chciał, aby zwrócili uwagę: 1) dziecko jest największym darem Bożym, które Bóg powierzył rodzicom; 2) rodzice powinni więc zastanowić się, dlaczego Bóg im je powierzył i dlaczego nie mogą pozostawić ich bez wychowania i nauczania⁷; 3) dzieci potrzebują wychowania i nauczania, dlatego powinny uczyć się i wychowywać od urodzenia, aby do szóstego roku były wyćwiczone⁸.

Komeński z wyjątkową dojrzałością naukową, dogłębną wiedzą filozoficzną i teologiczną w swoim dziele rozpiisał zasady wychowawcze i przybliżał je rodzicom (opiekunom). Opierał teorie wychowania na filozofii człowieka, antropologii filozoficznej i kulturowej, których głównym zamierzeniem stawało się dobro człowieka i jego rozwój, myślenie o człowieku i jego stosunku do świata oraz relacja człowieka do siebie⁹.

Komeński podkreślał, że działania wychowawcze rodziców i nauczycieli powinny opierać się na empatii, zaufaniu oraz odpowiedzialności. Istotna jest również wzajemna, efektywna i właściwa komunikacja oraz współpraca nakierowana na naturalny rozwój dziecka. Twierdził, że zdrowa myśl rozkwita w zdrowym ciele. Uświadamiał przyszłym matkom, jak ważna jest dbałość o własne zdrowie i właściwe odżywianie się. Uczył więc matki oczekujące na dziecko, jak należy się odżywiać w okresie prenatalnym, ale również budować więzi z nienarodzonym dzieckiem. Obecnie badania naukowe – potwierdzają i „wzmacniają” zalecenia Komeńskiego – pomagają przyszłej matce zrozumieć przebieg ciąży oraz właściwie zadbać o stan zdrowia, poprzez m.in.: wykonywanie badań okresowych, poradnictwo (szkoła rodzenia), właściwe odżywianie i suplementację, wypoczynek, rozumienie własnych stanów emocjonalnych, jak

7 Tamże, s. 48.

8 A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło, *Edukacja przedszkolna w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Kosmobiologiczne. Seria Pedagogika”, 1 (2014): *O Janie Komeńskim i jego poglądach na wychowanie*, s. 177.

9 A. Jacewicz, *Informatorium szkoły macierzyńskiej Jana Amosa Komeńskiego – pierwszy traktat z pedagogiki przedszkolnej*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 9 (2022) nr 9, s. 102–103.

również wskazują na konieczność budowania więzi emocjonalnej z jeszcze nie-narodzonym dzieckiem¹⁰.

Dziecko jako dar od Boga

Komeński dużo uwagi poświęcał zagadnieniu dziecka jako daru Bożego, nawiązując w swoich rozważaniach do tekstów z Pisma Świętego. Pisał m.in., cytując psalmy Dawida, że: „dziadki są dziedzictwem od Pana, a płód żywota nagrodą”¹¹. Przestrzegał też, że najmniejsze grzechy wobec dzieci, są grzechami wobec Boga. Dostrzegał, że choć dzieci zdają się być słabymi istotami, to są przyszłością świata i dbanie o ich wychowanie moralne jest obowiązkiem rodziców. Dla Boga obraz dzieci to obraz niesplamiony i niewinny, najpewniejsza droga odkupienia i najlepszy „instrument Jego chwały”¹².

W pierwszym rozdziale *Szkoły macierzyńskiej* podkreślał, że nawet największe dobra materialne nigdy nie powinny być ważniejsze od dziecka. Rzeczy pochodzą z ziemi, natomiast dzieci od Boga. Dobra materialne wędrują z „rąk do rąk”, natomiast dzieci Bóg daje rodzicom „na własność” i dopowiada, że dar ten jest jako „ich niezamienne dziedzictwo”¹³. Myśl ten wiele lat później rozwinął Jan Paweł II, który w Liście do Rodzin tłumaczył, że dziecko nie jest własnością rodzica, należy do Boga, jest darem i powołaniem: „Ta sama logika bezinteresownego daru wkracza w życie, kiedy mężczyzna i kobieta w małżeństwie wzajemnie się sobie oddają i wzajemnie przyjmują jako jedno ciało i jedność dwojga...”, „Małżonkowie dają życie własnemu dziecku”¹⁴.

10 A. Szczypiorska, *Macierzyństwo: oczekując na narodzenie dziecka*, w: *Rodzicielstwo wobec współczesnego świata*, „Antenium Przegląd Familiologiczny”, 1 (2013) nr 1, s. 39–63; M. Stelmasik-Turczyńska, *Adaptacja kobiety do roli matki w okresie ciąży – doniesienie z badań*, „Antenium Przegląd Familiologiczny”, 1 (2013) nr 1, s. 59–81; M. Wojtaszek, *Kształtowanie się zmian i percepcja poczętego dziecka w poszczególnych etapach ciąży*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne”, 2 (2012) nr 1, s. 73–77.

11 Ks. K., Banzel, *Jan Amos Komeński*, s. 48.

12 Tamże, s. 51.

13 Tamże, s. 53.

14 Jan Paweł II, *List do Rodzin*, Poznań 2004, s. 33.

Wiele uwagi poświęca Komeński na porównanie posiadania dóbr materialnych do posiadania dzieci. Pisze, że ten, kto ma dzieci, ma w domu anioły, kto o dzieci dba, ten dba o istoty Boże. Odnosi się także do słów Chrystusa, że żaden pokarm wystarczająco nie nasyci, a lekarstwo nie uleczy, jeśli nie ma błogosławieństwa od Boga, jednak w stosunku do dzieci Bóg błogosławi zawsze na tyle, aby je wykarmić, „Nie my żywimy dzieci, a dzieci nas. Bowiemy dla tych niewińniętek daje Bóg wszystko, czego potrzeba, a my, starzy grzesznicy, żywimy się przy nich”¹⁵. Dziecko jest narzędziem boskiej chwały i dlatego rodzice muszą małe dzieci kochać tak, jak kocha je Bóg i dbać o ich dobre wychowanie¹⁶.

Komeński wyjaśniał także rodzicom, dlaczego Bóg powierzył im dzieci i jak powinni je wychować. Tłumaczył, że Bóg zsyła ludziom dzieci nie tylko po to, aby mogli je kochać, ale też dlatego, żeby ludzie mogli się nimi zajmować. Rodzice powinni wykonywać swego rodzaju pracę przy swoich dzieciach. I nie chodzi tu autorowi o chowanie dzieci, ale o ich staranne wychowanie.

Autor przywoływał też zagadnienie użyteczności stworzeń boskich. Pisał o zwierzętach, które zostały stworzone w konkretnym celu, jako pożywienie, do tropienia zwierzyny czy pracy ornej. Zaznaczał, że człowiek został stworzony przez Boga do wyższych celów, by być odzwierciedleniem Stwórcy na świecie. Komeński zaznaczał, że człowiek wyróżnia się tym, że ma duszę, która jest dana od Boga i to w jego stronę dusza zawsze powinna być zwrócona. Uważał, że rozwój małych dzieci nie może odbywać się bez jakiegokolwiek pokierowania ze strony rodziców. Wychowaniu dziecka muszą poświęcić się oboje rodzice¹⁷. Uczony twierdził, że rodzice, którzy tylko „chowają” swoje dzieci, czyli uczą pić, jeść czy mówić, nie rozwijają duszy dziecka, a tylko ciało. Dbanie o ciało jest ważne, gdyż powinno ono być dobrym i godnym miejscem dla duszy. Podkreślał także, że prawdziwa mądrość, którą powinni przekazać dziecku rodzice, to przede wszystkim poznanie Boga i Jego dzieł oraz nastawienie w życiu do perspektywy wieczności, a nie tylko do uciechy z życia doczesnego¹⁸.

15 Tamże, s. 54.

16 A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło, *Edukacja przedszkolna*, s. 178.

17 Tamże, s. 179.

18 Ks. K. Banszel, *Jan Amos Komeński i jego Szkoła*, s. 56.

Wpajanie miłości do Boga

Komeński w *Szkole macierzyńskiej* pisał o konieczności wyodrębnić sześć rodzajów wychowania małych dzieci¹⁹. W wychowaniu religijnym wskazał, że należy uczyć dzieci, aby zawsze były blisko Boga i poszukiwały go. Powinno się wychować dzieci w odpowiedniej czci do Stwórcy oraz w pamięci o modlitwie. Komeński twierdził, że przez pierwszych sześć lat życia dziecka możliwe jest przekazanie mu zasad religijności w takich sposób, aby wiedziało, że: Bóg istnieje, wszystko widzi i jest wszechobecny, miłosierny, że kto Go nie słuca, poniesie karę, że należy się modlić do Boga oraz przestrzegać 10 przykazań.

Pisząc o wychowaniu religijnym, pisarz przekonywał, że dzieci należy wychowywać, kierując się trzema zasadami: 1) kształcić w wierze i religijności, 2) kształcić w cnotach i moralności oraz 3) uczyć języków i wszelkich ludzkich umiejętności. Podkreślał, że powinno się to robić dokładnie w takiej kolejności, jak wymienił. Mówił, że jeśli wychowuje się dzieci zgodnie z regułą ważności zasad, „ma się raj w domu”²⁰, ale również „wszystko we właściwym czasie i na czas”²¹.

Gdy analizujemy nauki Komeńskiego, koncentrując się na roli i odpowiedzialności rodziców za wychowanie religijne dziecka w rozumieniu współczesnym, musimy to zobowiązanie odnieść do powinności rodziców przed Bogiem i Kościołem. Rodzice przy chrzcie świętym zobowiązują się do wychowania dziecka w wierze. Zostaje ono włączone do wspólnoty Kościoła i staje się „żywym mieszkaniem Trójcy Świętej i złożone w nim zostają ukryte siły, będące załącznikiem cnót teologalnych (wiara, nadzieja, miłość)”²². „Pierwsze lata życia są bardzo ważne w rozwoju duchowości dziecka. Dziecko jest wnikliwym obserwatorem, chłonie atmosferę domu rodzinnego, naśladuje dorosłych. To w domu kształtuje się wzorzec wiary w Boga na całe życie. Z tego powinna wypływać odpowiedzialność ojca i matki za tworzenie domu przenikniętego Duchem Bożym”. „Człowiek osiąga szczęście dzięki łasce Chrystusa, która uzdalnia go do uczestnictwa

19 A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło, *Edukacja przedszkolna*, s. 183.

20 Tamże, s. 57.

21 J. A. Komenský, *Vševychová*, Bratislava 1992, s. 155.

22 Ks. G. Courtois, *Rady dla rodziców*, Olsztyn 1987, s. 56.

w życiu Bożym. Chrystus w Ewangelii ukazuje drogę, która prowadzi do szczęścia bez końca: są to błogosławieństwa. Łaska Chrystusa działa w każdym człowieku, który kierując się prawym sumieniem, szuka i kocha prawdę i dobro, i unika zła²³. Podstawowe przejawy formacji chrześcijańskiej można odnieść m.in. do takich działań jak: wychowanie w wierze, poprzez autentyczną katechezę²⁴, wychowanie w modlitwie oraz życiu liturgicznym (wspólna modlitwa, wspólne uczestniczenie we Mszy Św.), przygotowanie do przyjęcia sakramentów, wychowanie w jedności życia poprzez świadectwo życia zgodnego z Ewangelią, wychowanie do powołania, do miłości, do świętości²⁵.

Wychowanie religijne, pobożność określona przez Komeńskiego są aktualne, stanowią wskazania, że od urodzenia, od najmłodszych lat należy wychowywać dzieci tak, aby wzrastały w wierze, religijności, a tym samym w miłości i szacunku do Stwórcy.

Wychowanie moralne i nauka obyczajów

Komeński wskazywał, że aby odpowiednio kształtować moralność dzieci, należy ich nauczyć czystości i porządku, wstrzemięźliwości w jedzeniu i piciu, szacunku do starszych, posłuszeństwa i prawdomówności. Aby dzieci były moralne i cnotliwe, należy je wprawiać do pracowitości, aby potrafiły nie tylko mówić, ale również milczeć (np. podczas modlitwy), były cierpliwe, usługne i uważne.

Mowa jest także o nauce sprawiedliwości i poszanowaniu cudzej własności, dobroczynności wobec innych ludzi²⁶. Komeński pisał, że Bóg daje niektórym ludziom długie życie i powierza im pewne obowiązki. Należą do nich obowiązki rodziców do tego, aby nie tylko wychowywać dzieci w wierze, ale też uczyć ich odpowiednich obyczajów, pokazać kulturę, sztuki piękne i każdą gałąź wiedzy. Komeński wyjaśnił, dlaczego nie można pozostawić dzieci i młodzieży bez nauki i wychowania. Rozwój i wychowanie dzieci zostało porównane

23 *Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Kielce 2020, rozdział: *Powołanie człowieka, Nasze powołanie do szczęścia*, pkt 359.

24 *Katechizm według Bł. Edmunda Bojanowskiego*, red. A. Kiciński, Lublin 2023.

25 C. Walesa, *Rozwój religijności dziecka (Zarys problematyki psychologicznej)*, „Roczniki Filozoficzne”, 42 (1994) z. 4, s. 1–21.

26 Ks. K. Banszel, *Jan Amos Komeński i jego Szkoła*, s. 62.

do rosnącego drzewa. Uczony zaznaczał, że jeżeli drzewo ma wyrosnąć, trzeba o nie odpowiednio dbać, należy je podlewać, dawać podporę, gdy rośnie krzywo, odpowiednio ogrodzić i kontrolować, czy wzrasta prawidłowo. Odwoływał się też do nauczania Chrystusa, Salomona i Syracha, którzy upominali, aby nie zaprzestawać uczyć młodych ludzi mądrości²⁷.

Komeński wskazywał, w jakich konkretnie dziedzinach należy kształcić dzieci i co mają umieć po ukończeniu szóstego roku życia, wiele uwagi poświęcił atmosferze w relacjach rodzinnych. Zaznaczał, że wrodzone zdolności dzieci do szóstego roku życia najlepiej jest doskonalić w rodzinie. Napominał, żeby relacje pomiędzy członkami rodziny były harmonijne, łagodne i spokojne. Twierdzi, że dzięki takiej atmosferze w procesie wychowania dziecka rodzi się podstawa relacji, na kanwie której dzieci będą tworzyć w dorosłym życiu²⁸. Jak pisał, „Jeżeli ma być szlachetnym charakterem i podobizną miłości Bożej, względnie odzwierciedleniem żywego Boga, wtedy w odpowiednim duchu kształtować się musi już od pierwszych dni”²⁹.

Sytuacyjność, nakierowaną na naukę prawidłowych zachowań oraz kształtowanie dobrego charakteru, naukę prawidłowych zachowań społecznych, współżycia i zdyscyplinowania, na którą zwracał uwagę Komeński, wskazują również współcześni pedagodzy. Najpełniej podczas wykonywania przez dziecko codziennych obowiązków (na miarę jego możliwości), pomocy rodzicom, rodzeństwu, zabawy (odgrywania ról, słuchanie bajek – wpływ bajek i baśni na wychowanie dziecka³⁰), przebywania z rówieśnikami i konfrontowania swojego zachowania z zachowaniem innych powinien odbywać się proces uczenia i wychowania.

Komeński uważał, że nie powinno być dominacji rówieśniczej, przymusu czy strachu lub nieśmiałości. Między dziećmi musi występować uczciwość

27 Tamże, s. 58.

28 A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło, *Edukacja przedszkolna*, s.183.

29 Ks. K. Banszel, *Jan Amos Komeński i jego Szkoła*, s. 61.

30 Bajki wpływają m.in. na rozwój emocjonalny, kompetencje poznawcze, myślenie przyczynowo skutkowe, rozwój wyobraźni. W bajkach dziecko spotyka się z sytuacjami, których mogło nie mieć okazji doświadczyć w realnym życiu. Zaznajamiają go one z różnymi postawami czy wzorcami myślenia, zachowania, podejmują próby zrozumienia zachowań i motywacji innych ludzi uczą się rozpoznawać dobro od zła, uwrażliwiają się na drugiego człowieka.

i miłość. Zachęcał rodziców, aby pozwalali dzieciom na spotkania z rówieśnikami, zabawę, rozmowy i zadawanie bezpośrednich i różnorodnych pytań i udzielali odpowiedzi. Współczesna myśl pedagogiczna wskazuje, że charakter człowieka jest niezwykle istotny w procesie wychowania. Wpływa na właściwe zachowanie, zgodnie z przyjętymi, dobrymi obyczajami³¹. Ten społeczny i emocjonalny obszar rozwoju dziecka³² jest szeroko prezentowany w programach wychowania przedszkolnego polskiego systemu edukacji ze wskazaniem sposobów realizacji oraz współpracy szkoły/nauczycieli/wychowawców z rodzicami. Przedszkole oprócz zadań z obszarów wychowania społecznego, obywatelskiego i patriotycznego realizuje zadania z wychowania rodzinnego. W literaturze i praktyce podkreśla się rangę rodziny w procesie kształtowania dzieci. „To właśnie w rodzinie dzieci uczą się wartości ludzkich i chrześcijańskich, które umożliwiają konstruktywne i pokojowe współżycie. W rodzinie uczą się solidarności międzypokoleniowej, poszanowania zasad, przebaczenia drugiemu i otwarcia na drugiego”³³.

Nauka podstaw różnych gałęzi wiedzy stosownie do wieku

Wychowania umysłowe dziecka nabiera u Komeńskiego szczególnego znaczenia, w swoich rozważaniach odwołuje się on do Salomona: „Gdym był młodziuchnym synem u ojca mego i jedynakiem u matki mojej [...], on mię uczył, powiadając mi: nabywaj mądrości, a za wszystką majątność twoją nabywaj roztropności”³⁴. Komeński zalecał rodzicom, aby rozpoczęli pracę i kształtowanie umysłu swoich dzieci od samego początku ich życia. Zwracał także uwagę, aby tempo rozwoju umysłowego dzieci dostosować do ich zdolności. Opisywał, że

31 M. M. Tytko, *Wychowanie moralne – kształcenie charakteru dziecka (ujęcie realistyczne)*, „Polska Myśl Pedagogiczna”, 2 (2016) nr 2, s. 297–298, DOI: 10.4467/24504564PMP.16.016.6694.

32 *Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli i oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/podstawa-programowa-wychowania-przedszkolnego-dla-przedszkoli-i-oddzialow-przedszkolnych-w-szkolach-podstawowych>, dostęp: 15.12.2023.

33 Benedykt XVI, *Przemówienie do władz regionu Lancjum i prowincji Rzymu*, 14 stycznia 2011, „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, 2011, nr 4, s. 7.

34 Tamże, s. 79–80.

około 2–3 roku życia trzeba uczyć dzieci rozróżniania od siebie podstawowych rzeczy: wody od ognia, ziemi od wiatru, zimna od ciepła, człowieka od zwierzęcia itd. Proponował też, aby na tym etapie rozwoju kształtować umysł dziecka na zasadzie poznawania rzeczy w naturze – należy im pokazywać i opisywać rośliny, zwierzęta czy budynki. Między 4 a 6 rokiem życia dziecka powinno się kontynuować poznawanie przyrody i otaczającego świata. Twierdził też, że ten okres w życiu dziecka jest odpowiedni, aby zapoznać go z jego własnym ciałem. Uczony mówił, że trzeba motywować dzieci, aby często powtarzały to, co słyszały. Komeński przypominał, że na tym etapie ważne jest częste zadawanie pytań o różne rzeczy i zdarzenia, bowiem to rozwija umysł dziecka. Zalecał też częste obserwacje przyrody, w tym praw natury. W tym miejscu wymienił poszczególne nauki – przedmioty, z zakresu których dorośli powinni przekazywać dzieciom wiedzę. Zwracał uwagę na fizykę, astronomię, optykę, historię, geografę, ekonomię, politykę, dialektykę, retorykę, poezję, muzykę, estetykę, a także wiedzę z zakresu gospodarstwa domowego jako dziedziny nauki, które rozwijają umysł dziecka. Zalecał też, aby rodzice opowiadali dzieciom bajki o różnorodnej tematyce, ponieważ to rozwija ich wyobraźnię i pobudza umysł do wyczerpanej pracy.

Podawał też inne zalecenia odpowiednie do zastosowania u dzieci w drugim i trzecim roku życia. Z zakresu optyki: „niech zobaczą piękno obłoków, drzew, kwiatów, płynącej wody”, „można im zawiesić na szyi korale, ubrać kolorowy strój”³⁵. Z kolei wiedzę na temat ciał niebieskich (początki astronomii) można już nauczać w trzecim i czwartym roku życia, ponieważ „dzieci mogą zrozumieć, że słońce i księżyc wschodzą i zachodzą, że księżyc pokazuje się czasami cały, a czasami niepełny, w szóstym roku życia powinny one rozumieć, że zimą dni są krótkie, a noce długie, a w lecie dni długie, a noce krótkie”³⁶.

Nadrzędnym celem/intencją było zapoznanie dziecka z otaczającą przestrzenią, poszerzając obszar jego poznawania. Komeński wskazywał na treści, których dzieci powinny się nauczyć oraz uszczegóławiał, w jaki sposób wiedzę tę należy przekazywać, podając wiele porad, np. jak rozwijać umysł swojego

35 K. Żegnałek, *Szkoła w poglądach Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, red. B. Sitarska, R. Mnich, seria: *Studia Comeniana Sedlcensia*, t. 3, Siedlce 2010, s. 195–200.

36 Tamże, s. 197.

dziecka i co dokładnie powinno się osiągnąć na poszczególnych etapach życia. „Pod koniec pierwszego roku [...] dzieci będą umiały odróżnić pokój swój lub kołyskę od łona matki. [...] Winne też wiedzieć, gdzie śpią, gdzie jedzą, [...] a gdzie drzewo opałowe [...]. W piątym i szóstym roku utrwalają się te wiadomości i dzieci wiedzą już, co to miasto, a co wieś, las, góra, rzeka”³⁷. Istotna, zdaniem Komeńskiego, jest nauka od samego początku życia dziecka, bowiem to pozwala na rozwijanie stopniowo umysłu i postrzeganie świata.

Komeński wskazywał, że małe dzieci powinny być czymś nieustannie zajęte. Porównywał je do mrówek, które ciągle coś znoszą, ciągną i przekładają. Pisał też, że nie należy wstydzić się zabawy z własnym dzieckiem. Należy zachęcać dzieci do zabawy ziemią, piaskiem czy patykami. Ważne jest, aby zadawać też dzieciom różne prace, aby miały zadanie i zajęcie. Nie należy dzieciom w zabawach przeszkadzać, chyba że są one dla nich niebezpieczne. Dzieci dostrzegają różnorodność działań, kształtów, kolorów, powiązań natury, jej bogactwa (świat roślin i zwierząt, pole, las). Przedmioty zaś chętnie liczą, układają, klasyfikują, oceniają. Interesuje je wszystko, co jest w ich zasięgu wzroku i poznania zmysłowego. Otaczająca rzeczywistość ma wpływ na rozwój umysłowy, intelektualny, emocjonalny i społeczny dziecka.

Zadziwiająca dla współczesnego czytelnika dzieł Komeńskiego jest znajomość faz rozwojowych dzieci i dostosowanie treści do potrzeb rozwojowych, jak również metodyczne ujęcie poradnikowe. Współcześnie znajduje to odniesienie nie tylko w formalnym kształceniu, w programach nauczania w przedszkolach, ale również w postępowaniu uświadomionych w tym zakresie współczesnych rodziców. Sposobności ku temu jest wiele. Rozwój cywilizacyjny, w tym możliwość wykorzystania nowoczesnych technologii w edukacji stwarza wiele możliwości. Rodzice starają się rozwijać u dzieci naukowość, poznanie otaczającego świata. Działania te powinny być systematyczne, połączone z obecnością rodzica i jego zaangażowaniem, świadomością mijającego czasu (dzieciństwa) i powiązanego z etapami rozwoju umysłowego (mózgu), a także ze sprawnościami intelektualnymi dziecka. Dostęp do poznania świata, doposażenie dziecka w najmodniejsze zabawki nie zawsze idzie w parze z roztropnością w jakościowym i ilościowym doborze. Dziecku trzeba towarzyszyć w zabawach,

37 Ks. K. Banszel, *Jan Amos Komeński i jego Szkoła*, s. 82–83.

w odkrywaniu świata ożywionego i nieożywionego, w czynnościach poznawczych, stymulować działania, podsuwać pomysły na naukę przez zabawę. Zabawa z dzieckiem (niewymuszona) spontaniczna, czasami planowana pomaga w utrzymaniu zdrowia dziecka (w szczególności w naturalnym środowisku), rozwija jego zmysły, doskonali koncentrację umysłu, przenikliwość i zwinność. Podczas zabawy poznajemy dziecko, jego upodobania, zainteresowania, zdolności (w tym organizacyjne, przywódcze). Dziecku należy pokazywać sposób, w jaki mają się bawić i zachowywać podczas zabawy. Zabawa powinna być naturalnym elementem wychowania i edukacji zarówno w domu (rodzinie), jak i w żłobku czy przedszkolu³⁸.

Komeński zwracał uwagę, podkreślał, że w edukacji i wychowaniu dziecka należy stosować metody analizy, syntezy oraz uczyć zestawiania różnych punktów widzenia. Powinno się rozumienie świata rozpoczynać od ogółu, ogólnego przedstawienia całości. Wskazywał, że poprzez rozłożenie zjawiska na części, a następnie złożeniu w całość, można zrozumieć rozwój świata i sens istnienia, a także to, że światem przyrody i ludzi rządzi porządek. Dziecko powinno nieustannie szukać sensu i relacji pomiędzy poznaniem zmysłowym a myśleniem.

Pokazywanie dziecku kultury i sztuk pięknych

Według Komeńskiego wychowanie praktyczne (wychowanie przez pracę, aktywność) rozpoczyna się już w pierwszym roku życia dziecka, kiedy uczy się ono otwierać buzię do jedzenia czy trzymać prosto głowę, aż do szóstego roku życia, gdy potrafi biegać, układać, przenosić czy nawet pomagać rodzicom w codziennych czynnościach w domu. Komeński widzi też konieczność zainteresowania dziecka malarstwem, pisaniem, liczeniem, rysowaniem kształtów, oglądaniem przedstawień teatralnych, pięknych obrazów. Wiele uwagi poświęca muzyce w życiu dziecka. Zaleca rodzicom, aby dzieciom śpiewali, pozwolili im śpiewać i słuchać muzyki, ponieważ muzyka rozwija nie tylko słuch, ale też umysł i serce.

38 M. Czub, *Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, w: *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela*, red. A. I. Brzezińska, seria I, t. 1, Warszawa 2014, s. 40, 42, 54.

Za niezwykle istotne w rozwoju uważa też wychowanie praktyczne w pierwszych sześciu latach życia dziecka i podkreśla, że jeśli jest ono przeprowadzone odpowiednio, znacznie ułatwi dziecku naukę w szkole³⁹.

W wychowaniu językowym i kształceniu wymowy Komeński podkreśla, że człowiek różni się od zwierzęcia rozumem i właśnie mową. Zaleca, aby rodzice zatroszczyli się o odpowiedni rozwój mowy dziecka od urodzenia. Napomina, że odpowiednie wychowanie językowe w pierwszych latach życia dziecka, daje dobre podwaliny pod jego późniejszą naukę gramatyki czy retoryki. Radzi rodzicom, aby mówili do dzieci tak, jak do dorosłych. Uważa, że zbytne zdrabnianie i niepoprawne wymawianie wyrazów przez rodziców do dziecka, skutkuje trudnościami i opóźnieniem nauki prawidłowej wymowy. Logopedzi napominają rodziców, aby mówili do dzieci normalnie, bez zdrobnień, ucząc ich tym samym poprawnej wymowy i znajomości języka ojczystego⁴⁰. Proponował ćwiczenia zapobiegające seplenieniu, i innym wadom mowy. Polecał, aby z dziećmi ćwiczyć wymowę poprzez uczenie rymowanek, wierszyków ludowych, opowieści o zwierzętach, poprzez prowadzenie rozmów, zadawanie pytań. Ćwiczenie poprawnej mowy łączył z kształceniem słuchu i wrażliwością muzyczną (np. rozpoznawanie odgłosów przyrody, zwierząt, śpiewanie ze słuchu, słuchanie dźwięków instrumentów muzycznych, nauką prostych piosenek). Pisał: „Najpierw rzeczy, a potem słowa są poprawne”. W dziecku pozostaje ślad po tym, co widzi, czego dotyka, czego doświadcza, co robi i co słyszy. W taki sposób nabywa nowych kompetencji i poznaje otoczenie⁴¹.

39 B. Sarota, *O zabawkach kształtujących świadomość estetyczną u dzieci*, „Blżej Przedszkola”, 12 (2010) s. 1–3; M. Kisiel, *Integracja muzyki i plastyki a rozwój wrażliwości estetycznej dzieci w wieku przedszkolnym*, „Nauczyciel i Szkoła” 2 (2000) nr 9, s. 191–204. „[...] to kształcenie kultury estetycznej, dobrego smaku estetycznego, umiejętności przeżywania i oceniania dzieł sztuki, upodobań w zakresie własnej aktywności artystycznej, odtwórczej lub nawet twórczej”, B. Suchołowski, *Współczesne problemy wychowania estetycznego*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 11 (1959) nr 1, s. 98–99.

40 J. Sądel, K. Turek, *Rola logopedy, środowiska rodzinnego i przedszkolnego w procesie stymulowania rozwoju mowy dziecka*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne”, 32 (2018) s. 125–236.

41 W. Borowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978, s. 47.

Powyższe przykłady koncepcji Komeńskiego mają odniesienie do współczesnych rozwiązań pedagogicznych i znajdują wyjątkowe uzasadnienie zastosowania ich w edukacji i wychowaniu najmłodszych dzieci. W programach nauczania w edukacji przedszkolnej, w zakresie wczesnego wspomaganie rozwoju dziecka i rodziny, w tym edukacji rodzinnej (domowej) odnajdujemy odniesienie do włączenia wychowania estetycznego, kształcenia poprawności mowy i słuchu w konkretnych działaniach realizacyjnych.

Troska o ciało i zdrowie

Komeński wiele uwagi poświęcił także tematowi zdrowia i wychowania fizycznego. Uważał, że rodzice powinni zadbać o zdrowie i zdrowe ciało swoich dzieci, ponieważ nie sposób wychować ich dobrze, gdy ciało jest chore i słabe.

Już kobietom w czasie ciąży zalecał szczególną dbałość o swoje ciało, uważał bowiem, że już w łonie matki kształtuje się zdrowie dziecka. Po narodzinach dziecka, radził rodzicom szczególną dbałość o ciało dziecka: higienę, ciepłe odzienie, wygodne łóżko i odpowiedni pokarm. Autor był przeciwnikiem odstawiania dzieci od naturalnego pokarmu matki, bowiem jest to przeciw prawom natury. W zakresie opieki nad małym dzieckiem przypominał o ostrożności, aby delikatnie brać dzieci na ręce, podnosić i kłaść, pieścić, przytulać i kołysać, uważać, aby się nie zraniły. Od urodzenia rodzice powinni chronić dziecko, przed upadkiem, aby nie uszkodziło sobie ciała, chronić przed urazami, a w czasie złej pogody i zimą zapewnić odpowiednie ubranie.

Pisał też o szkodliwości podawania dzieciom jakichkolwiek leków, ponieważ osłabiają organizm (wg Komeńskiego to rzecz ostateczna). Zalecał szczególną ochronę nad dzieckiem, gdy zaczyna siadać, raczkować czy chodzić. Rodzice powinni tak dbać o dziecko, aby nie doszło do uszczerbku na zdrowiu i nie było sprzeczne z dobrym zachowaniem. Zarówno matka, jak i ojciec powinni pomagać dziecku w wykonywaniu codziennych czynności. Pisząc o wychowaniu fizycznym dzieci, zachęcał także rodziców do zabaw sportowych z dziećmi.

Komeński wychowanie i kształcenie dziecka porównywał do hodowania drzewka. „Jeżeli drzewko ma się rozwijać, wtedy musimy je hodować, podlewać, podeprzeć i doglądać. Z tego drzewa rzeźba musi być wprzód ociosana, strugana,

głodzona i malowana”⁴². Higieniczne i fizyczne potrzeby małych dzieci we wczesnym okresie życia są niezwykle istotne, zwracał na to uwagę Komeński, pisząc: „Im więcej dziecko coś robi, im więcej biega i bawi się, tym lepiej śpi, lepiej trawi, tym szybciej rośnie i staje się silniejsze fizycznie i psychicznie, po prostu trzeba go tylko chronić, aby sobie nie zaszkodziło”⁴³.

W społeczeństwie XXI wieku wzrosła świadomość konieczności dbania o stan fizyczny organizmu, jak również wygląd zewnętrzny. Widoczny jest kult ciała i piękna oraz trend w prowadzeniu aktywnego trybu życia. Rodzice zarówno indywidualnie, jak również poprzez wsparcie instytucjonalne (szkoła/przedszkole) mają stworzone warunki, aby zadbać o właściwy rozwój fizyczny swoich dzieci⁴⁴.

Podsumowanie

Koncepcja *Szkoły macierzyńskiej* Jana Amosa Komeńskiego utwierdza nas, współczesnych w przekonaniu, że rodzice powinni być świadomi, iż wychowanie przedszkolne oraz rodzinne, rozumiane jako wychowanie do szóstego roku życia, stwarza naturalne podstawy do dalszego rozwoju dziecka. Komeński uważał, że w procesie wychowania dziecka należy brać pod uwagę wiek, zdolności oraz jego temperament. Odpowiednie wychowanie od urodzenia ma pomóc dorosłemu już człowiekowi być szczęśliwym i żyć dobrze, w zgodzie z naturą⁴⁵.

Przedstawione przez Komeńskiego koncepcje na wychowanie oraz rozwijanie aktywności i zdolności małego dziecka są ponadczasowe i wpisują się we współczesne koncepcje edukacji przedszkolnej. Nadrzędną ideą jest

- 42 E. Jagiełło, *Program Jana Amosa Komeńskiego rozumnego wychowania dzieci w wieku przedszkolnym a współpraca przedszkola z rodzicami dzieci w recepcji współczesnych nauczycieli przedszkola*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 5 (2018): Jan Amos Komeński w epoce współczesności, s. 124.
- 43 A. Jacewicz, *Informatorium szkoły macierzyńskiej Jana Amosa Komeńskiego – pierwszy traktat z pedagogiki przedszkolnej*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 9 (2022) nr 9, s. 106.
- 44 *Zdrowy styl życia. Wyzwania XXI wieku*, red. A. Kobyłka, M. Gortat, Lublin 2020.
- 45 A. Klim-Klimaszewska, E. Jagiełło, *Edukacja przedszkolna*, s. 186.

całościowe kształcenie dziecka z zachowaniem indywidualnych predyspozycji i zdolności, jak również troska o rozwój dzieci z dysfunkcjami.

W XXI w. wyjątkowo aktualne stają się dążenia myślicieli i twórców teorii wychowania epoki odrodzenia, w szczególności Komeńskiego. Jego program szkoły macierzyńskiej był wyrazisty, a sam autor przez swoje dzieło stał się prekursorem koncepcji kształtowania człowieka dobrego, mądrego i szlachetnego. Jego koncepcja wychowania, edukacji i wykształcenia opierała się na trzech filarach: wierze i religijności, moralności i cnotach oraz znajomości języków i wszelkich ludzkich umiejętności. „Są rzeczy, przez które Bóg wyniósł człowieka ponad zwierzęta: rozum, boskie światło człowieka, dzięki któremu poznaje siebie i drugich, mowa następstwo tego światła, przez którą człowiek, co myśli, może drugim wyrazić, wreszcie czynność, czyli cudowna zdolność wykonania tego, co myśli i mówi”⁴⁶.

Znamienną cechą myśli pedagogicznej przedstawionej w siedemnastowiecznych dziełach Komeńskiego jest oryginalność, uniwersalizm i ponadczasowość. Jego koncepcje znalazły wielu kontynuatorów, a byli nimi m.in. Maria Montessori, Celestyn Freinet, Janusz Korczak, John Dewey⁴⁷. Wspólną płaszczyzną tych pedagogów jest troska o dziecko i jego dobro, a nade wszystko o ukształtowanie człowieka mądrego i moralnego, gotowego do uczestnictwa w życiu publicznym.

Komeński rozumiał, że wychowanie dziecka pod opieką odpowiedzialnych i kochających rodziców, ale również dobrze przygotowanych, kompetentnych nauczycieli jest podstawą do kształtowania człowieka na miarę epoki, w której żył, jak również dla przyszłych pokoleń, dla rozwoju całej ludzkości. Potwierdzeniem tego niech będą jego słowa: „wszystkich ludzi powinno się prowadzić do tych samych ostatecznych celów: mądrości, moralności, świętości”⁴⁸. Komeński w swoim systemie pedagogicznym przyjął stanowisko, że wychowanie ma

46 Cz. Kupisiewicz, *Z dziejów teorii i praktyki wychowania. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012, s. 119.

47 U. Tyluś, *Kontynuacja myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w edukacji XXI wieku w kontekście wybranych zagadnień*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne”, 8 (2021) nr 8: *Od Jana Amosa Komeńskiego do współczesności*, s. 55–56.

48 J. A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, s. 98.

służyć dobru prostych ludzi, a kształcenie rozwojowi umiejętności poznawczych i zdobywania powszechnej i użytecznej wiedzy, powinno ono towarzyszyć człowiekowi przez całe życie. Proces poznawczy powinien opierać się na rozumie, woli i umiejętności działania oraz wstrzeźliwości w stosowaniu kar, a nade wszystko w wychowaniu do tolerancji i dążeniu do zgody⁴⁹.

W wychowaniu i edukacji dziecka najważniejszą rolę odgrywają rodzice oraz rodzina. Dobre wychowanie powinno opierać się na odpowiedzialności, którą należy postrzegać, uwzględniając: pokolenia minione, które wytworzyły wiele dóbr (intelektualnych i materialnych), pokolenie obecne, które to, co jest wartościowe przekazały i umacniają, oraz pokolenie przyszłe, które powinno mieć sposobność korzystania z dziedzictwa swoich przodków. Dzieci i młodzież należy wychowywać do poszanowania odpowiedzialności nakierowanej na konkretną osobę, ale również na całe społeczeństwo, odpowiedzialności za kogoś, za coś, przed kimś⁵⁰. Odpowiedzialność jest tam, gdzie „sumienność i rzetelność, wszelkie formy ludzkiego solidaryzmu, pracy miłości i przyjaźni, służby i ofiary” wiążą się „z czynieniem sprawiedliwości, spełnianiem obowiązków, z poszanowaniem dobra oraz ze wszelkim współdziałaniem z dobrem”⁵¹.

Streszczenie: Jan Amos Komeński, wybitny czeski pedagog (także filozof, teolog) w swojej twórczości szczególną wagę poświęcał chrześcijańsko-humanistycznemu sposobowi życia. Filozoficzną dewizą pedagogiki Komeńskiego było „uczyć wszystkich do końca, z uwzględnieniem całości, bo to jest niezbędny warunek ulepszania świata”. Jako jeden z pierwszych pedagogów dostosowywał zakres metodologiczny i dobór treści do etapów rozwoju psychofizycznego ucznia. Podróżując i szukam skutecznych rozwiązań w nauczaniu i uczeniu się. W Polsce, którą uważał za swoją drugą ojczyznę i gdzie przebywał po przymusowej emigracji z Czech, stworzył najwięcej dzieł literackich. Jest autorem wielu podręczników, w tym poświęconych zagadnieniom pedagogicznym i dydaktycznym. Uważany jest za jednego z prekursorów pedagogiki przedszkolnej, andragogiki i pedagogiki specjalnej. Jego poglądy znacznie wyprzedzały epokę, w której żył i pisał

49 K. Śleziński, *Sebastian Petrycy z Pilzna*, w: M. Marczewski, *Historia wychowania: szkice Wykład/Ćwiczenia*, Gdańska 2021, s. 249.

50 P. Skrzydlewski, *Odpowiedzialność*, w: *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 3: *Wychowanie do rodziny*, red. M. Marczewski, Gdańsk 2018, s. 559.

51 Tamże, s. 563.

własne, ponadczasowe dzieła. Nieustannie staramy się poznawać, rozumieć i interpretować idee Jana Amosa Komeńskiego. Uniwersalne przesłanie pedagogicznych rozważań o wychowaniu i wychowaniu stanowi inspirację i wyzwanie dla współczesnych teorii i praktyki w obszarze wychowania i edukacji cywilizacji XXI wieku.

Słowa kluczowe: pedagogika, edukacja, pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna, dydaktyka, wychowanie, Komeński.

Bibliografia

Źródła

Komenský J. A., Vševychová, Bratislava 1992.

Komeński J. A., *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.

Komeński J. A., *Pisma wybrane*, tłum. K. Remberowa, wyb., wstęp i kom. B. Suchodolski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.

Komeński J. A., *Szkoła macierzyńska czyli program rozumnego wychowania dzieci w pierwszych sześciu latach*, tłum. K. Banzela, red. A. Mamulska, Leszno 2017.

Opracowania

Banszel K. ks., *Jan Amos Komeński i jego Szkoła Macierzyńska czyli Program rozumnego wychowania dzieci w pierwszych latach życia*, Warszawa 1931.

Benedykt XVI, *Przemówienie do władz regionu Lancjum i prowincji Rzymu*, 14 stycznia 2011, „L'Osservatore Romano”, wyd. polskie, nr 4, 2011, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/lacjum_14012011.html, odczyt:16.12.2023.

Borkowski A., *Poznawcze i dydaktyczne funkcje symboli w dziełach Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Jan Amos Komeński a Europa XVII w.*, red. B. Sitarska, R. Mnich, Siedlce 2012, s. 235–244.

Borkowski A., *Biblijne oraz antyczne konteksty przedstawień władców i polityków w dziełach Jana Amosa Komeńskiego: (rekonesans – na podstawie edycji polskojęzycznych)*, „Studia Comeniana et historica. časopis Muzea J. A. Komenského v Uherském Brodě pro komeniologii, historii 16., 17. a 18. století a regionální dějepis moravsko-slovenského pomezí Uherský Brod”, 42 (2012) nr 87–88 s. 5–12.

Courtois G., *Rady dla rodziców*, Olsztyn 1987.

Czub M., *Rozwój w okresie dzieciństwa i dorastania*, w: *Niezbędnik Dobrego Nauczyciela*, red. A. I. Brzezińska, seria 1, t. 1, Warszawa 2014.

Helsztyński S., *Uczeń Amosa*, Warszawa 1976.

- Jacewicz A., *Informatorium szkoły macierzyńskiej Jana Amosa Komeńskiego – pierwszy traktat z pedagogiki przedszkolnej*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 9 (2022) nr 9, s. 99–110, DOI: 10.34739/szk.2022.09.07.
- Jagiello E., *Program Jana Amosa Komeńskiego rozumnego wychowania dzieci w wieku przedszkolnym a współpraca przedszkola z rodzicami dzieci w recepcji współczesnych nauczycieli przedszkola*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne. Seria Pedagogika”, 5 (2018) s. 121–168.
- Katechizm według Bł. Edmunda Bojanowskiego*, red. A. Kiciński, Lublin 2023.
- Klim-Klimaszewska A., Jagiello E., *Edukacja przedszkolna w koncepcji Jana Amosa Komeńskiego*, „Siedleckie Zeszyty Kosmobiologiczne. Seria Pedagogika”, 1 (2014): *O Janie Komeńskim i jego poglądach na wychowanie*, s. 175–187.
- Kompedium Katechizmu Kościoła Katolickiego*, Kielce 2020.
- Kozłowski M., *Szkoła brata czeskiego, cz. II*, „Remedium. Profilaktyka i promocja zdrowego stylu życia”, 2008, nr 6 (184).
- Kumpera J., *Przesłanie J. A. Komensky'ego dla edukacji i ludzkości dzisiaj*, https://www.vialucis-cz.translate.google.com/translate/Komensky.htm?_x_tr_sl=cs&_x_tr_tl=pl&_x_tr_hl=pl&_x_tr_pto=sc&_x_tr_sch=http, dostęp: 23.05.2023.
- Kupisiewicz Cz., *Z dziejów teorii i praktyki wychowania. Podręcznik akademicki*, Kraków 2012.
- Kurdybacha Ł., *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa 1957.
- Orbis sensualium pictus*, <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/36656/edition/53710/content>, dostęp: 20.05.2023.
- Piaget J., *Jan Amos Komeński (1592–1670)*, w: *Mysliciele – o wychowaniu*, red. Cz. Kupisiewicz, I. Wojnar, Warszawa 1996, s. s. 437–463.
- Piejka A., *Inspiracje współczesnego myślenia o wychowaniu dla pokoju (Komeński, Kant, Montessori)*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 2015, nr 1 (235), s. 75–95.
- Podstawa programowa wychowania przedszkolnego dla przedszkoli i oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych*, <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/podstawa-programowa-wychowania-przedszkolnego-dla-przedszkoli-i-oddzialow-przedszkolnych-w-szkolach-podstawowych>, dostęp: 15.12.2023.
- Richter M., *Jan Amos Komeński w Polsce. Zarys życia i działalności*, Siedlce 2016.
- Sarota B., *O zabawkach kształtujących świadomość estetyczną u dzieci*, „Bliżej Przedszkola”, 12 (2010) s. 65–67.
- Sądel J., Turek K., *Rola logopedy, środowiska rodzinnego i przedszkolnego w procesie stymulowania rozwoju mowy dziecka*, „Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne”, 32 (2018) s. 125–236.
- Sitarska B., *Idee Jana Amosa Komeńskiego wobec współczesnych wyzwań edukacyjnych*, https://comenius.uph.edu.pl/images/pliki/artykuly/artykul_idee_jana_amosa_komenskiego_2019.pdf, dostęp: 20.05.2023.

- Skrzydlewski P., *Odpowiedzialność*, w: *Pedagogika rodziny. Podejście systemowe*, t. 3: *Wychowanie do rodziny*, red. M. Marczewski, Gdańsk 2018.
- Spychaj M., *Jan Amos Komenský i jego Orbis pictus*, https://www.wilanow-palac.pl/jan_amos_komensk_i_jego_orbis_pictus.html, dostęp: 6.05.2023
- Stelmasik-Turczyńska M., *Adaptacja kobiety do roli matki w okresie ciąży – doniesienie z badań*, „Ateneum Przegląd Familiologiczny”, 1 (2013) nr 1, s. 59–81.
- Suchodolski B., *Komeński*, Warszawa 1979.
- Suchodolski B., *Współczesne problemy wychowania estetycznego*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, 11 (1959) nr 1, s. 98–99.
- Szczypińska A., *Macierzyństwo: oczekując na narodzenie dziecka*, w: *Rodzicielstwo wobec współczesnego świata*, „Anteneum Przegląd Familiologiczny”, 1 (2013) nr 1, s. 39–63.
- Szuman S., *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1975.
- Szymańska K., *Komeński w Lesznie*, Muzeum Okręgowe w Lesznie.
- Śleziński K., *Sebastian Petrycy z Pilzna*, w: M. Marczewski, *Historia wychowania: szkice. Wykład/Ćwiczenia*, Gdańsk 2021.
- Tyłuś U., *Kontynuacja myśli pedagogicznej Jana Amosa Komeńskiego w edukacji XXI wieku w kontekście wybranych zagadnień*, „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne”, 8 (2021) nr 8: *Od Jana Amosa Komeńskiego do współczesności*, s. 51–66.
- Wojtaszek M., *Kształtowanie się zmian i percepcja poczętego dziecka w poszczególnych etapach ciąży*, „Pielęgniarstwo i Zdrowie Publiczne”, 2 (2012) nr 1, s. 73–77.
- Żegnałek K., *Szkoła w poglądach Jana Amosa Komeńskiego*, w: *Jan Amos Komeński w kontekście kultury i historii europejskiej XVII wieku*, red. B. Sitarska, R. Mnich, seria: *Studia Comeniana Sedlcensia*, t. 3, Siedlce 2010, s. 195–200.